

శాంతిపాఠం

ఓం సహనావవతు । సహనౌభునక్తు । సహవీర్యం కరవావహై ।

తేజస్వి నావధీతమస్తు మా విద్విషావహై॥

ఓం శాంతిః శాంతిః శాంతిః

కఠోపనిషత్తు

ప్రథమాధ్యాయం

ప్రథమవల్లి

ఓం ఉశన్ హ వై వాజశ్రవసః సర్వవేదసం దదౌ ।
తస్య హ నచికేతా నామ పుత్ర ఆస ॥ 1

స్వర్గ ఫలాలను కోరి వాజశ్రవసుడు ఒకయుగంలో తన ఆస్తినంతటిని దానం చేశాడు. అతనికి నచికేతుడనే పేరు గల ఒక పుత్రుడున్నాడు.

తం హ కుమారం సంతం దక్షిణాసు।
నీయమానాసు శ్రద్ధాఽఽ వివేశసోఽమన్యత॥ 2

బ్రాహ్మణులకు దక్షిణగా ఇవ్వటానికి కానుకలు తీసుకువస్తూండగా పసివాడే ఐనా నచికేతులో ఒక విధమైనశ్రద్ధ ప్రవేశించింది.

పీతోదకా జగ్ధతృణా దుగ్ధదోహా నిరింద్రియాః।
అనందా నామ తే లోకాస్తాన్ స గచ్ఛతి తా దదత్॥ 3

ముసలితనంలో ఈనే వయసు దాటిపోయి ఇక గడ్డి తినటానికీ నీళ్ళు తాగటానికీ కూడ శక్తి లేకుండా ఉన్నవీ వట్టిపోయి ఎందుకూ పనికిరానివీ ఐన ఈ ఆవులను దానం చేసేవాడు చేరుకునే లోకాలుబొత్తిగా ఆనందం లేనివి.

స హోవాచ పితరం తత కస్మై మాం దాస్యసీతి।
ద్వితీయం తృతీయం తం హోవాచ మృత్యవే త్వా దదామీతి॥ 4

'తండ్రీ నన్ను ఎవరికి ఇవ్వబోతున్నావు?' అని అతడు తండ్రిని రెండు మూడు సార్లు అడిగాడు. ఆ ప్రశ్నని కోపం వచ్చిన తండ్రి 'నిన్ను మృత్యు దేవతైన యముడికి యిస్తాను' అని బదులు పల్కాడు.

బహూనామేమి ప్రథమో బహూనామేమి మధ్యమః।
కిం స్విద్ యమస్య కర్తవ్యం యన్మయాఽద్య కరిష్యతి॥ 5

తండ్రి మాటలు విన్నాక నచికేతుడు తనలోతాను ఇలా అనుకున్నాడు చాలామంది శిష్యుల్లో నేను మొదటివాడను. మరికొందరిలో మధ్యముడను. (కాని ఎన్నడూ నేను ఆఖరి వాడుగా రాలేదు) (అలాంటప్పుడు ఎందుకు మా తండ్రి నన్ను మృత్యువు కిస్తానన్నాడు) నన్ను యముడికి ఇవ్వటంలో ఆయన ఉద్దేశం ఏమిటి ?

అనుపశ్య యథాపూర్వే ప్రతిపశ్య తథాఽపరే।

సస్యమివ మర్త్యః పచ్యతే సస్యమివా జాయతే పునః॥ 6

ప్రాచీనులు ఎలా వర్తించారో జ్ఞాపకం తెచ్చుకో. అలాగే ఇపుడు ఇతరులు కూడ ఎలా నడుచుకుంటున్నారో గమనించు. మర్త్యులు ధాన్యంలాగేనే పండి రాలిపోతారు. ధాన్యం లాగానే మళ్ళీ పుట్టుకొస్తారు.

వైశ్వానరః ప్రవిశత్యతిథిర్బ్రాహ్మణో గృహాన్।
తస్యైతాం శాంతిం కుర్వంతి హర వైవస్వతోదకమ్॥ 7

సత్యమహిమను గుర్తించినవాడై నచికేతుని తండ్రి చివరికి తన కుమారుని యముని వద్దకు పంపుతాడు. కాని ఆ సమయంలో యముడు ఇంట్లో లేడు. ఆయన రాకకోసం ఎదురు చూస్తూ నచికేతుడు మూడురోజులు నిద్రాహారాలు లేకుండా ఎదురుచూస్తున్నాడు. యముడు తిరిగివచ్చాక ఆయన భార్యో అనుచరులో ఆయనతో ఇలా అన్నారు.

బ్రాహ్మణుడైన అతిథి అగ్నిలాగా ఇంట్లో ప్రవేశిస్తాడు. అతనిని సద్గృహస్థులు శాంతింప జేస్తారు. కాబట్టి వైవస్వతుడా నీళ్ళు తీసుకురా.

ఆశాప్రతీక్షే సంగతం సూనృతాం
చేష్టాపూర్తే పుత్రపశూంశ్చ సర్వాన్।
ఏతద్ వృఙ్క్తే పురుషస్యాల్పమేధసో
యస్యానశ్నన్ వసతి బ్రాహ్మణోగృహే॥ 8

బ్రాహ్మణుడు ఏ ఇంట్లో నిరాహారుడుగా ఉంటాడో ఆ బుద్ధిహీనుడి ఆశలు మరియు ఆకాంక్షలు సత్సాంగత్య ఫలము సత్య మధురభాషణం వల్ల కలిగిన ఫలమూ సర్వపుణ్యకర్మల ఫలమూ పుత్రులూ పశుసంపదా అంతాకూడా నాశనమయిపోతుంది.

త్రిసోరాత్రీర్యద వాత్సీర్గృహే
మేఽనశ్నన్ బ్రహ్మన్నతిథిర్న మస్యః।
నమస్తేఽస్తు బ్రహ్మన్ స్వస్తిమేఽస్తు
తస్మాత్ ప్రతి త్రీన్ వరాన్ వృణీష్వ॥ 9

నచికేతునితో యముడు అతనితో ఇలా అన్నాడు. ఓ బ్రాహ్మణుడా గౌరవింప తగిన నువ్వు అతిథివై నా యింట్లో నిరాహారిగా మూడురాత్రులు గడిపావు కాబట్టి వాటికి పరిహారంగా మూడు వరాలు కోరుకో. ఓ బ్రాహ్మణుడా నీకు నమస్కారం. నాకు శుభమగుగాక.

శాంతసంకల్పః సుమనా యథాస్యాద్
వీతమన్యుర్గౌతమో మాఽభి మృత్యో।
త్వత్ప్రసృష్టం మాఽభివదేత్ ప్రతీతః
ఏతత్ త్రయాణాం ప్రథమం వరం వృణే॥ 10

నచికేతుడు ఇలా సమాధానం చెప్పాడు ఓ మృత్యుదేవా నా తండ్రిఐన గౌతముడు నా గురించిన ఆత్రుత తీరినవాడై సంతోషం నిండిన మనస్సుతో నీచే తిరిగి పంపబడిన నన్ను గుర్తించి ఆదరించుగాక. మూడు వరాల్లో మొదటిదిగా నేను కోరే వరం ఇదే.

యథాపురస్తాద్ భవితా ప్రతీతః
ఔద్దాలకి వారుణిర్మత్ప్రసృష్టః
సుఖం రాత్రీః శయితా వీతమన్యుః
త్వాం దదృశివాన్ మృత్యుముఖాత్ ప్రముక్తమ్॥ 11

యముడిలా అన్నాడు నా ఆజ్ఞచేత ఔద్దాలకిఐన నీ తండ్రి నిన్ను గుర్తిస్తాడు. నీతో పూర్వంలా గానే ప్రేమగా ఉంటాడు. మృత్యుముఖం నుండి తప్పించుకున్న నిన్ను చూసి కోపంపోయి రాత్రు లందు సుఖంగా నిద్రించగలడు.

స్వర్గేలోకే న భయం కించనాస్తి
న తత్ర త్వం న జరయా బిభేతి।
ఉభేతీర్త్వా ఽశనాయాపిపాసే
శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే॥ 12

(నచకేతుడిలా అన్నాడు) స్వర్గలోకంలో ఎలాంటి భయము లేదు. మృత్యుదేవా! నీవక్కడ లేవు. వృద్ధాప్యం వల్ల భయం లేదు. ఆకలిదప్పులను సకలదుఃఖాలను అతిక్రమించి మానవుడు స్వర్గ లోకంలో సుఖంగా ఉన్నాడు.

స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో
ప్రబ్రూహి త్వంశ్రద్ధదానాయ మహ్యమ్।
స్వర్గలోకా అమృతత్వం భజన్త
ఏతద్ ద్వితీయేన వృణేవరేణ॥ 13

యమరాజా స్వర్గానికి తీసుకుపోయే ఆ యజ్ఞం నీకు తెలుసు. నేను శ్రద్ధావంతుడను (అందుచేత ఉపదేశానికి అర్హుడను.) నాకా యజ్ఞ విద్యను ఉపదేశించు. ఆ యజ్ఞంచేత స్వర్గ కాములు అమరత్వం పొందుతారు. ఈ యజ్ఞరహస్యం నేను రెండవ వరంగా కోరుకుంటున్నాను.

ప్రతే బ్రవీమి తదుమే నిబోధ
స్వర్గ్యమగ్నిం నచికేతః ప్రజానన్।
అనంతలోకాప్తి మథో ప్రతిష్ఠాం
విద్ధి త్వమేతం నిహితం గుహాయామ్॥ 14

దానికి యముడు ఇలా బదులు చెప్పాడు. నచికేతా స్వర్గానికి తీసుకుపోయే ఆ అగ్ని యజ్ఞం; నాకు బాగా తెలుసు. నీకు చెబుతాను నేర్చుకో. ఆ విద్య శాశ్వతస్వర్గాన్ని పొందడానికి సాధన మనీ సకల జగత్తుకూ ఆధారమనీ విద్వాంసుల హృదయంలో నివసిస్తుందనీ తెలుసుకో.

లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై
యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథావా।
స చాపి తత్ ప్రత్యవదద్యథోక్త
మథాస్య మృత్యుః పునరేవాహ తుష్టః॥ 15

నచికేతునికి యముడు జగత్తుకు మూలమైన ఆ అగ్నిని వివరించాడు. కావలసిన ఇటు కలు ఎన్నో ఎటువంటివో హోమవిధి ఎలా నిర్వహించాలో అంతా వివరంగా చెప్పాడు. శ్రద్ధగా విన్న నిచికేతుడు అంతా మళ్ళీ యముడకి తిరిగి చెప్పాడు. దానికి ఎంతో సంతోషించి యముడు మళ్లీ ఇలా అన్నాడు.

తమబ్రవీత్ ప్రీయమాణో మహాత్మా
వరం తవేహాద్య దదామి భూయః।
తవైవ నామ్నా భవితాఽయమగ్నిః
సృంకాం చేమామనేక రూపాం గృహాణ॥ 16

సంప్రీతుడైన ఆ యముడు నచికేతునితో ఇంకా ఇలా అన్నాడు. నీకు మరో వరం కూడా ఇస్తున్నాను. ఇకమీద ఈ అగ్ని నీ పేరిటనే ప్రసిద్ధమవుతుంది. ఇదుగో ఎన్నో రంగులున్న ఈ మాలను స్వీకరించు.

త్రిణాచికేతస్త్రిభిరేత్య సంధిం
త్రికర్మకృత్ తరతి జన్మమృత్యూ।
బ్రహ్మ జజ్ఞం దేవమీడ్యం విదిత్వా
నిచాయ్యేమాం శాంతిమత్యంతమేతి॥ 17

ఈ నాచికేతయజ్ఞాన్ని మూడుసార్లు చేసి ఉపదేశం కొరకు ముగ్గురిని ఆశ్రయించి మూడు రకాల విధులనూ నిర్వర్తించినవానికి చావు పుట్టుకలు ఉండవు. బ్రహ్మము నుండి జనించిన

వాడూ దేదీప్యమానుడు సర్వజుడు ఆరాధ్యుడు ఐన అతణ్ణి, అగ్నిని గూర్చి తెలుసుకుని సాక్షాత్కరించుకుని పరమశాంతిని పొందుతాడు.

త్రిణాచికేత(స్త్రయమే తద్ విదిత్వా
యఏవం విద్వాంశ్చినుతే నాచికేతమ్।
స మృత్యుపాశాన్ పురతః ప్రణోద్య
శోకాతిగో మోదతే స్వర్గలోకే॥ 18

నాచికేతయజ్ఞాన్ని మూడుసార్లు నిర్వర్తించిన ఆ ధీశాలి ఆ మూడింటినీ తెలుసుకుని నిర్వర్తిస్తాడు. అతడు శరీరపతనానికి ముందే మృత్యుపాశాలను ఛేదించి శోకాన్ని అతిక్రమించి స్వర్గలోకంలో సుఖం అనుభవిస్తాడు.

ఏషతేఽగ్నిర్నచికేతః స్వర్గ్యో
యమవృణీథా ద్వితీయేన వరేణ ।
ఏతమగ్నిం తవైవ ప్రవక్ష్యంతి జనాస
స్తృతీయం వరం నచికేతోవృణీష్వ ॥ 19

స్వర్గానికి తీసుకుపోయే ఈ నీ అగ్ని రెండవ వరంగా నువ్వు కోరుకున్న యజ్ఞం జనులచేత నీ పేరిటనే ఇకమీద పిలువబడుతుంది. నచికేతా ఇక నీ మూడవరాన్ని కోరుకో.

యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే
ఽస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే ।
ఏతద్ విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం
వరాణామేష వరస్తృతీయః॥ 20

(నచికేతుడిలా అన్నాడు).

మానవుడు మరణించాక వచ్చే సందేహమిది. చనిపోయిన వ్యక్తి ఉన్నాడని కొందరంటారు. మరి కొందరు లేడంటారు. నువ్వు నేర్పితే దీని గురించి తెలుసుకోవాలని నా కోరిక. నా వరాలలో ఇదే మూడవ వరం.

దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం పురా
నహి సు విజ్ఞేయమణురేష ధర్మః ।
అన్యం వరం నచికేతో వృణీష్వ
మా మోపరోత్సీరతి మా సృజైనమ్ ॥ 21

(యముడు ఇలా అన్నాడు)

ఈ విషయంలో దేవతలకు కూడా మునుపు సందేహం వచ్చింది. ఇది చాల సూక్ష్మమైన విషయం. అర్థం చేసుకోవడం ఎంతో కష్టం. అందుచేత ఓ నచికేతా మరొక వరం ఏదైనా కోరుకో. ఈ వరం మాత్రం నన్ను అర్థించకు. ఈ మాటనుండి నన్ను వదిలిపెట్టు.

దేవైరత్రాపి విచికిత్సితం కిల
త్వం చ మృత్యో యన్న సుజ్ఞేయమాత్థ।
వక్తా చాస్య త్వాదృగన్యో న లభ్యో
నాన్యో వరస్తుల్య ఏతస్య కశ్చిత్ ॥ 22

(నచికేతు డిలా అన్నాడు)

ఈ విషయంలో మరి దేవతలకు కూడా సందేహం వచ్చింది గదా! దానికితోడు ఈ విషయం సులభంగా అర్థమయ్యేది కాదని నువ్వుకూడా చెపుతున్నావు. ఈ విషయాన్ని వివరించడానికి నీతోసమానుడైన ఆచార్యుడు ఎక్కడా లభ్యంకాదు. అందుచేత ఈ వరంతో సమానమైన వరం మరేదీ లేదనే నేను అనుకుంటున్నాను.

శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్వ
బహూన్ పశూన్ హస్తిహిరణ్యమశ్వాన్ ।
భూమేర్మహదాయతనం వృణీష్వ
స్వయం చ జీవ శరదో యావదిచ్ఛసి॥ 23

(యముడిలా అన్నాడు)

నూరేళ్లు జీవించే కొడుకులనూ మనుమలనూ కోరుకో. పశువుల మందలనూ ఏనుగులూ గుర్రాలనూ బంగారాన్నీ ఎంతైనా కోరుకో. భూమిమీద సువిశాల సామ్రాజ్యాన్ని వరించు. నువ్వు కూడా నీకు ఇష్టమైనంత కాలం జీవించు.

ఏతత్తుల్యం యది మన్యసే వరం
వృణీష్వ విత్తం చిరజీవికాం చ ।
మహాభూమౌ నచికేతస్త్వమేధి
కామానాం త్వా కామభాజం కరోమి । 24

దీనితో సమానమైన వరమేదైనా నీకు తోస్తే అదే కోరుకో. ధనమూ దీర్ఘజీవనమూ కూడా కోరుకో. ఓ నచికేతా సువిశాల సామ్రాజ్యానికి నువ్వు చక్రవర్తివిగా ఉండు. నీకు కలిగే కోరికలన్నీ నెరవేరేలాగా నేను వరమిస్తాను.

యే యే కామా దుర్లభా మర్త్యలోకే
సర్వాన్ కామాన్ ఛందతః ప్రార్థయస్వ ।
ఇమారామాః సరథాః సతూర్యా
న హీదృశా లంభనీయా మనుష్యైః॥

ఆభిర్మ త్ప్ర త్తాభిః పరిచారయస్వ
నచికేతో మరణం మాఽనుప్రాక్షీః॥ 25

మానవలోకంలో ఏఏ కోరికలు దుర్లభాలో వాటన్నిటినీ నీ ఇష్టప్రకారం అడుగు. సంగీత వాద్యాలతో విహార రథాలతో ఉన్న ఈ అపురూప సుందరులైన కన్యలు మానవులకు లభ్యం కారు. వారందరినీ నేను నీకు ప్రసాదిస్తాను. వారి సేవలను పొందు. కానీ మరణాన్ని గురించి మాత్రం నన్ను అడుగవద్దు.

శ్వోభావా మర్త్యస్య యదంతకైతత్
సర్వేంద్రియాణాం జరయంతి తేజః।
అపి సర్వం జీవితమల్పమేవ
తవైవ వాహాస్తవ నృత్యగీతే ॥ 26

(నచికేతుడిలా అన్నాడు).

ఓ యమరాజా నువ్వు చెప్పే ఇవన్నీ కూడా క్షణికాలే మానవుడి ఇంద్రియాల శక్తిని నశింప జేసేవే. ఎంత పొడిగించినా మానవుడి జీవితం అల్పమే. అందుచేత నీ గుఱ్రాలు ఏనుగులు ఆట పాటలు నువ్వే ఉంచుకో.

న విత్తేన తర్పణీయో మనుష్యో
లప్స్యామహే విత్తమద్రాక్ష్మ చేత్త్వా।
జీవిష్యామో యావదీశిష్యసి త్వం
వరస్తు మే వరణీయః స ఏవ ॥ 27

మానవుడేనాటికీ ధనంతో తృప్తిపడడు. అంతేగాక నిన్ను దర్శించాక మాకు ఎలాగూ సంపద లభిస్తుంది. నువ్వు విధించినంత కాలమూ ఎలాగూ జీవిస్తాం. కానీ మరణానంతరం ఉండే అమోఘమైన జీవితం గురించిన జ్ఞానం నేను కోరే వరం.

అజీర్యతా మమృతానాముపేత్య
జీర్యన్ మర్త్యః క్వధః స్థః ప్రజానన్ ।
అభిధ్యాయన్ వర్ణరతిప్రమోదా
నతిదీర్ఘే జీవితే కో రమేత ॥ 28

అక్షయులూ అమరులూ ఐన వారివద్దకు చేరుకుని వారివద్ద నుండి పొందగలిగే శ్రేష్ఠతమ మైన వరాలను తెలిసికూడా ఆటపాటల ఆనందాన్ని పరిశీలించిన ఏ మర్త్యుడు వాటిలో దీర్ఘకాలం ఆనందించాలని ఇష్టపడతాడు ?

యస్మిన్నిదం విచికిత్సంతి మృత్యో
యత్సాంపరాయే మహతి బ్రూహి నస్తత్।
యోఽయంవరో గూఢమనుప్రవిష్టో

నాన్యం తస్మాన్నచికేతా వృణీతే ॥ 29

ఓ యమరాజా మరణానంతరం ఉండే ఆ పరమ జీవితాన్ని గురించి చెప్పు. దాన్ని గురించే అందరికి సందేహం గ్రహించనలవి కాని ఈ విషయంతప్ప నచికేతుడు మరొక వరం కోరడు.

ద్వితీయవల్లి

అన్యచ్ఛ్రేయోఽన్యదుతైవ ప్రేయ

స్తే ఉభే నానార్థే పురుషం సినీతః ।

తయోః శ్రేయః ఆదదానస్యసాధు

భవతి హీయతేఽర్థాద్య ఉప్రేయోవృణీతే ॥ 1

శుభకరమైన శ్రేయస్సు ఒకటి పూర్తిగా తద్భిన్నమైన ప్రాపంచిక సుఖం మరొకటి. విభిన్న గమ్యాలకు తీసుకుపోయే ఈ రెండూ పురుషుని బంధించేవే. ప్రేయస్సును ఎన్నుకుని అనుసరించే వాడు గమ్యం నుండి పతనం చెందుతాడు.

శ్రేయశ్చ ప్రేయశ్చ మనుష్యమేత

తౌ సంపరీత్య వివినక్తి ధీరః ।

శ్రేయో హి ధీరోఽభి ప్రేయసో వృణీతే

ప్రేయో మందో యోగక్షేమాత్ వృణీతే ॥ 2

శ్రేయస్కరమైనదీ, సుఖకరమైనదీ, ఈ రెండూ మానవుని సమీపిస్తాయి. బుద్ధిమంతుడు రెండింటినీ చక్కగా పరిశీలించి విచారిస్తాడు సుఖకరమైన దానికంటే శ్రేయస్కరమైనదే మేలని ఎన్ను కుంటాడు.కానీ బుద్ధి హీనుడు లోభంచేతా ఆసక్తిచేతా సుఖకరమైన దాన్నే కోరుకుంటాడు.

స త్వం ప్రియాన్ ప్రియరూపాంశ్చ కామా

నభిధ్యాయన్ నచికేతోఽత్య స్రాక్షీః

నైతాం సృకాం విత్తమయీ మవాప్తో

యస్యాం మజ్జన్తి బహవో మనుష్యాః॥ 3

నచికేతా! ఆ నువ్వు ప్రేమాస్పదమైన విషయాలనూ ప్రియంగా కనిపించే ప్రాపంచిక విషయాలనూ చక్కగా పరిశీలించి వాటన్నింటినీ పరిత్యజించావు. ఎందరో మానవులు మునిగి నశించే ఈ ప్రేయోమార్గంలో (సుఖభోగమార్గం) నువ్వు ప్రవేశించలేదు.

దూరమేతే విపరీతే విషూచీ

అవిద్యా యా చ విద్యేతి జ్ఞాతా।

విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే

నత్వాకామా బహవోఽలోలుపన్త॥ 4

అజ్ఞానమూ జ్ఞానమూ అనబడే ఈ రెండూ విభిన్న గమ్యాలకు తీసుకుపోయేవి. అపార మైన అంతరం గలవి. నచికేతుడు జ్ఞానాన్నే అన్వేషిస్తాడని నేను భావిస్తాను. ఎందుకంటే ఎన్ని విషయభోగాల ప్రలోభాలైనా నిన్ను చలింపజేయలేకపోయాయి.

అవిద్యాయామంతరే వర్తమానాః
స్వయం ధీరాః పండితం మన్యమానాః।
దంద్రమ్యమాణాః పరియన్తి మూఢాః
అంధేనైవ నీయమానా యథాంధాః॥ 5

గాఢమైన అజ్ఞానంలో కూరుకుపోయి ఉన్న మూర్ఖులు తామే ప్రజ్ఞావంతులూ గొప్ప విద్వాం సులూ అనుకుంటూ గ్రుడ్డివాళ్ళ చేత నడిపించబడే గ్రుడ్డివాళ్ళలాగా తూలుతూ తడబడుతూ సుడులు తిరుగుతూ ఉంటారు.

న సాంపరాయః ప్రతిభాతి బాలం
ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూఢమ్।
అయం లోకో నాస్తి పర ఇతి మానీ
పునః పునర్వశమాపద్యతే మే॥ 6

జాగ్రత్తలేని బాలుడికి ధనమదంతో మతిపోయిన వారికీ శ్రేయోమార్గం ఎన్నటికీ కనిపిం చదు. 'ఉన్నది ఈ లోకమే మరో లోకం లేనే లేదు' అనుకునేవాడు మళ్ళీమళ్ళీ నా చేతిలో పడుతూ ఉంటాడు.

శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః
శ్రణ్వంతోఽపి బహవో యం న విద్యుః।
ఆశ్చర్యోవక్తా కుశలోఽస్య లబ్ధా
శ్చర్యో జ్ఞాతా కుశలానుశిష్టః॥ 7

దానిగురించి వినడం కూడా ఎంతోమందికి సాధ్యపడదు. దాని గూర్చి వినినవారుకూడా ఎందరో దానిని గ్రహించలేరు. దానిని ఉపదేశించే ఆచార్యుడు అద్భుతమైనవాడు శిష్యుడుకూడా అలాగే అద్భుతమైన బుద్ధి తీక్షణత గలవాడు. సమర్థుడైన ఆచార్యుడు ఉపదేశించగా దాన్ని గ్రహించగలిగే శిష్యుడు నిజంగా అద్భుతమైనవాడు గదా!

న నరేణావరేణ ప్రోక్త ఏష
సువిజ్ఞేయో బహుధా చింత్యమానః।
అనన్యప్రోక్తే గతిరత్ర నాస్త్య
ణీయాన్ హ్యతర్క్య మణుప్రమాణాత్॥ 8

అసమర్థుడైన పురుషుడు బోధించితే ఈ ఆత్మ ఏనాటికీ సవ్యంగా గ్రహించబడదు. ఎన్ని విధాలుగా ఆలోచించినాసరే. మరొకరు బోధించితే తప్ప దానికి వేరే దారి లేదు. సూక్ష్మ తమ మైన దానికంటే అది సూక్ష్మతరమైనది. తర్కానికి లొంగనిది.

నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా
ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠ।
యాం త్వమాపః సత్యధృతిర్బతాసి
త్వాదృఙ్ నో భూయాన్నచికేతః ప్రష్టా॥ 9

నువ్వు పొందిన ఈ జ్ఞానం కేవలం తర్కమూ చర్చల వలన లభించేది కాదు. ప్రియతమా సమర్థవంత ఆచార్యుడు బోధించితేనే అర్థం అది అవుతుంది. నువ్వు అవశ్యం సత్యనిష్ఠ కల వాడవు. మాకు నీవంటి శిష్యులు లభిస్తారు గాక.

జానామ్యహం శేవధిరిత్యనిత్యం
న హ్యధ్రువైః ప్రాప్యతే హి ధ్రువం తత్।
తతో మయా నాచికేతశ్చితోఽగ్ని
రనిత్యై ర్ద్రవ్యైః ప్రాప్తవానస్మి నిత్యమ్॥ 10

శాశ్వత వస్తువు అశాశ్వత వస్తువులచేత ఎన్నటికీ పొందబడదు గనుక ఈ సంపదలన్ని అనిత్యాలని నాకు తెలుసు. అయినా ఈ అనిత్య వస్తువులతో నేను నాచికేతాగ్నిని నిర్వర్తించాను. (తద్వారా) శాశ్వత వస్తువును పొందాను.

కామస్యాప్తిం జగతః ప్రతిష్ఠాం
క్రతోరనంత్య మభయస్య పారమ్।
స్తోమ మహదురుగాయం ప్రతిష్ఠాం దృష్ట్వా
ధృత్వా ధీరో నచికేతోఽత్య స్రాక్షీః॥ 11

సకలవాంఛల సంపూర్ణ పరిపూర్తినీ అన్ని యజ్ఞాదికర్మలశాశ్వతఫలాన్నీ అభయత్వపు అవ్వలిదరినీ ఆరాధ్యతమమూ ఘనమూ ఉన్నతమైన స్థితినీ జీవితాధారాన్నీ దీనినంతటినీ చూచీకూడా ఓ నచికేతా ధీమంతుడవైన నువ్వు దృఢనిశ్చయంతో తిరస్కరించావు.

తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం
గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్।
అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం
మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతి॥ 12

ఈ శరీరంలోనే ఉన్నదీ, హృత్పద్మంలో ఆసీనమై ఉన్నదీ, సనాతనమూ అతి సూక్ష్మమూ అంతర్లీనము జ్యోతిర్మయము ఐన ఆ ఆత్మను ధ్యానం ద్వారా సాక్షాత్కరంచుకుని ధీశాలి సుఖ దుఃఖాలకు అతీతుడవుతాడు.

ఏతచ్ఛ్రుత్వా సంపరిగృహ్యమర్త్యః
ప్రవృహ్య ధర్మ్యమణుమేతమాప్య
స మోదతే మోదనీయం హి లబ్ధ్వా
వివృతం సద్మ నచికేతసం మన్యే॥ 13

ధర్మానికి ప్రాణమైన ఆ సూక్ష్మతత్వాన్ని విని తగిన విధంగా ఆలోచించి చక్కగా గ్రహించిన మానవుడు దానిని పొందుతాడు. ఆనందించదగిన దానిని పొందడంచేత ఆనందపరవశుడవు తాడు. నచికేతునికి ఇది తెరచిన ఇల్లే అని నేను భావిస్తున్నాను.

అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మా
దన్యత్రాస్మాత్ కృతాకృతాత్।
అన్యత్ర భూతా చ్చ భవ్యాచ్చ
యత్తత్పశ్యసి తద్వద॥ 14

(నచికేతుడిలా అన్నాడు.)

ధర్మాధర్మాలకూ కార్యకారణాలకూ భూత భవిష్యత్తులకూ కూడా భిన్నంగా నువ్వు దేన్ని సాక్షాత్కరించుకున్నావో దాన్ని దయ చేసి నాకు ఉపదేశించు.

సర్వే వేదా యత్పదమామనంతి
తపాంసి సర్వాణి చ యద్వదంతి।
యదిచ్ఛంతో బ్రహ్మచర్యం చరంతి
తత్తేపదం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతత్॥ 15

అన్ని వేదాలూ ఘోషించే గమ్యమూ అన్ని తపస్సులూ ఉద్ఘాటించే గమ్యమూ ఐన దేన్నికోరి సాధువులు బ్రహ్మచర్య జీవితం గడుపుతారో దాన్ని సంగ్రహంగా చెపుతున్నాను విను. అదే ఓంకారం.

ఏతద్ధ్యే వాక్షరం బ్రహ్మఏతద్ధ్యే వాక్షరం పరమ్।
ఏతద్ధ్యేవాక్షరం జ్ఞాత్వా యో యదిచ్ఛతి తస్య తత్॥ 16

ఈ అక్షరమే బ్రహ్మం. ఈ అక్షరమే సర్వోత్తమం కూడా. ఈ అక్షరాన్ని తెలుసుకున్నవారికి ఏది కోరితే అది సిద్ధిస్తుంది.

ఏతదాలంబనం శ్రేష్ఠమేతదాలంబనం పరమ్।
ఏతదాలంబనం జ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకే మహీయతే॥ 17

ఈ ఆలంబనమే ఉత్తమమైనది. ఈ ఆలంబనమే సర్వోత్కృష్టమైనది. దీని ఆలంబనాన్ని తెలుసుకుని బ్రహ్మలోకంలో పూజింపబడతాడు.

నజాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి

న్నాయం కుతశ్చిన్న బభూవ కశ్చిత్।
అజో నిత్యః శాశ్వతోఽయం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే॥ 18

జ్ఞాత ఐన ఆత్మ పుట్టదు. చావదు. దేని నుంచిగానీ అది పరిణమించదు. దానినుండికూడా ఏదీ పరిణామం పొందదు. శరీరం నశిస్తూ ఉన్నప్పుడు కూడా జన్మరహితమూ అనశ్వరమూ శాశ్వతమూ సనాతనమూ ఐన ఈ ఆత్మకు నాశనమనేది లేదు.

హంతా చేన్మన్యతే హంతుం హతశ్చేన్మన్యతే హతమ్।
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హంతి న హన్యతే॥ 19

చంపేవాడు తాను చంపుతున్నాననీ; చంపబడినవాడు తాను చంపబడ్డాననీ భావిస్తే ఆ ఇరువురికీ దాని (ఆత్మ) గురించి సరిగా తెలియదు. నిజానికి అది చంపదు చంపబడదూ.

అణోరణీయాన్ మహతో మహీయా
నాత్మాఽస్య జంతోర్నిహితోగుహాయామ్ ।
తమక్రతుః పశ్యతి వీతశోకో
ధాతుప్రసాదాన్మ హిమానమాత్మనః॥ 20

సూక్ష్మాతి సూక్ష్మమైన అణువుకంటే చిన్నదీ బ్రహ్మాండాని కంటే ఘనమైనదీ ఐన ఆత్మ ప్రాణుల హృదయాలలోనే ఉన్నది. కామనారహితుడు శోకరహితుడై ఇంద్రియాలయొక్కా మనస్సు యొక్కా పవిత్రత ద్వారా ఆత్మ మహిమను సాక్షాత్కరించుకుంటాడు.

ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానోయాతి సర్వతః ।
కస్తం మదామదం దేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి ॥ 21

కదలకుండా కూర్చునే ఉన్నా అతడు ఎంతోదూరం ప్రయాణిస్తాడు. పడుకునే ఉన్నా అతడు సకల ప్రదేశాలకూ పోతాడు. ఆనందమయుడూ ఆనందరహితుడూ ఐన ఆ జ్యోతిర్మయుని నేను తప్ప ఎవరు తెలుసుకోన సమర్థుడై ఉన్నాడు.

అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వ వస్థితమ్ ।
మహాంతం విభుమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి ॥ 22

శరీరరహితమూ సర్వవ్యాపీ ఐన పరమాత్మను అస్థిరాలైన అన్ని శరీరాలనూ ఉన్న దానిని తెలుసుకుని ప్రజ్ఞావంతుడు శోకింపడు.

నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో
న మేధయా న బహూనా శ్రుతేన।
యమేవైష వృణుతే తేన లభ్య
స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ ॥ 23

వేదాధ్యయన చేతగానీ బుద్ధి కుశలతచేతగానీ అపారమైన పాండిత్యం చేతనైనాగానీ ఈ ఆత్మ పొందబడదు. అది ఎవరిని వరిస్తుందో ఎన్నుకుంటుందో అతనిచేతనే ఆత్మ పొందబడుతుంది.ఇది అంటే అతనియొక్క ఆత్మే తనయొక్క నిజస్వరూపాన్ని వెల్లడిస్తుంది.

నా విరతో దుశ్చరితాన్నాశాంతో నా సమాహితః।
నాశాంతామానసో వాఽపి ప్రజ్ఞానేనైన మాప్నుయాత్ ॥ 24

చెడు నడతలనుండి విరమించనివారూ ఇంద్రియ లౌల్యాన్ని నిగ్రహించుకోలేనివారూ ధ్యానపరులు కానివారూ ప్రశాంతి చెందిన మనస్సులేనివారు ధ్యానపరులు కానివారూ ప్రశాంతి చెందిన మనస్సు లేనివారూ జ్ఞానంచేత కూడా దీనిని పొందగలరు.

యస్య బ్రహ్మ చ క్షత్రం చ ఉభే; భవతి ఓదనః ।
మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః॥ 25

(లేకపోతే) బ్రాహ్మణ క్షత్రియులు ఎవనికి ఆహారమో మృత్యువు ఎవనికి నంజుకునే పచ్చడో ఆ ఆత్మ ఎక్కడ ఉన్నదో ఎవరికి ఇలా తెలుసు.

తృతీయవల్లి

ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే
గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధే।
ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి
పంచాగ్నయో యే చ త్రిణాచికేతాః ॥ 1

తమ పుణ్య కర్మఫలాన్ని అనుభవిస్తూ పరమమైన హృదాకాశంలోని బుద్ధియందు ప్రవేశించిన వారు ఈ లోకంలో ఇరువురున్నారు. బ్రహ్మవిదులు వానిని వెలుగునీడలని అంటారు. నాచికేత యజ్ఞాన్ని మూడుసార్లు చేసిన గృహస్థులు కూడా అలాగే అంటారు.

యః సేతురీజానానామక్షరం బ్రహ్మయత్ పరమ్ ।
అభయం తితీర్షతాం పారం నాచికేతం శకేమహి ॥ 2

ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవ తు ।
బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవ చ ॥ 3

ఆత్మ దాన్ని అధిరోహించిన యజమాని అని తెలుసుకో. అలాగే శరీరం రథము బుద్ధే సారథి మనస్సే కళ్ళెమూ అని గ్రహించు.

ఇంద్రియాణి హయానా
హుర్విషయాంస్తేషు గోచరాన్ ।
ఆత్మేంద్రియ మనోయుక్తం

భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః॥ 4

ఇంద్రియాలే గుర్రాలూ ఇంద్రియ విషయాలే అవి పరుగుతీసే మార్గాలూ అని అంటారు. శరీరమూ ఇంద్రియాలూ మనస్సులతో కూడివున్న ఆత్మనే ప్రాజ్ఞులు భోక్తగా చెపుతారు.

యస్త్వ విజ్ఞానవాన్ భవత్య యుక్తేన మనసా సదా ।
తస్యేంద్రియాణ్యవశ్యాని దుష్టాశ్వా ఇవ సారథేః॥ 5

మనస్సును విచ్చలవిడిగా వదిలేసి సరైన జ్ఞానం లేకుండా ఎవడైనా ఎల్లప్పుడూ సంచరిస్తే అలాంటివాని ఇంద్రియాలు దోషం వున్న గుర్రాలు సారథి అదుపుతప్పి పోయినట్లే వశం తప్పిపో తాయి.

యస్తు విజ్ఞానవాన్ భవతి యుక్తేన మనసా సదా ।
తస్యేంద్రియాణి వశ్యాని సదశ్వా ఇవ సారథేః ॥ 6

అయితే ఎల్లప్పుడూ మనస్సును అదుపులో ఉంచుకుని సరైన జ్ఞానంగలిగి ప్రవర్తించే వాని ఇంద్రియాలు సారథియొక్క మంచి గుర్రాల్లో వశంలో ఉంటాయి.

యస్త్వవిజ్ఞానవాన్ భవత్య మనస్కః సదాఽశుచిః।
న స తత్ పదమాప్నోతి సంసారం చాధిగచ్ఛతి ॥ 7

సరైన జ్ఞానంలేక చెదరిపోయిన మనస్సుతో ఎల్లప్పుడూ అశుచిగా ఉండేవాడు ఆ గమ్యాన్ని పరమ పదాన్ని ఎన్నటికీ పొందలేడు. అంతేగాక జననమరణచక్రరూపమైన సంసారంలో పడి పోతాడు.

యస్తు విజ్ఞానవాన్ భవతి సమనస్కః సదా శుచిః ।
స తు తత్ పదమాప్నోతి యస్మాద్ భూయో న జాయతే ॥ 8

కానీ ఎవడైతే విజ్ఞానవంతుడో వశముచేసుకొన్న మనస్సు గలవాడో సదా పరిశుద్ధుడో అతడు పునర్జన్మలేని ఆ పరమపదాన్ని చేరుకుంటాడు.

విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనఃప్రగ్రహవాన్ నరః ।
సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్ విష్ణోః పరమం పదమ్ ॥ 9

బుద్ధే సారథిగా గలవాడు మనస్సే చాకచక్యంతో పట్టుకోబడిన కళ్ళెమైనవాడు అయిన మానవుడు ప్రయాణపు గమ్యమైన విష్ణువుయొక్క పరమపదాన్ని చేరుకుంటాడు.

ఇంద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః।
మనసస్తు పరా బుద్ధిర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్ పరః ॥ 10
మహతః పరమవ్యక్తమవ్యక్తాత్ పురుషః పరః ।
పురుషాన్న పరం కించిత్ సా కాష్ఠా సా పరా గతిః॥ 11

ఇంద్రియాలకంటే వాటి విషయాలు శ్రేష్ఠమైనవి. విషయాల కంటే మనస్సు గొప్పది. మన స్సుకంటే బుద్ధి ప్రశస్తమైనది. బుద్ధి కంటే కూడా ప్రశస్తమైనది మహత్తు. అవ్యక్తం మహత్తుకంటే ఉత్కృష్టమైనది. ఆ అవ్యక్తాని కంటే కూడా పరమోత్కృష్టమైనది పురుషుడు.ఆ పురుషుని మించి నది మరేదీ లేదు. అదే చరమసీమ. అదే పరమగమ్యం.

ఏషసర్వేషు భూతేషు
గూఢోఽఽత్మా నప్రకాశతే ।
దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా
సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిః ॥ 12

అన్ని జీవులలోనూ గూఢంగా వున్న ఈ ఆత్మ అందరికీ ప్రకటితం కాదు. సూక్ష్మ దర్శులైన ఋషులు మాత్రమే తీక్షణమైన ఏకాగ్రమైన తమ బుద్ధిద్వారా ఆ ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకోగలరు.

యచ్ఛేద్ వాఙ్ మనసీ
ప్రాజ్ఞస్తద్యచ్ఛేద్ జ్ఞాన ఆత్మని।
జ్ఞానమాత్మాని మహతి నియచ్ఛేత్
తద్యచ్ఛేచ్ఛాంత ఆత్మని॥ 13

ప్రాజ్ఞుడు వాక్కును మనస్సులోనూ మనస్సును బుద్ధి యందూ ఆ బుద్ధిని హిరణ్యగర్భుని లోనూ ఆ హిరణ్యగర్భునికూడా తుదకు పరమశాంతి అనే పరమాత్మయందూ క్రమంగా లయింప జేయాలి.

ఉత్తిష్ఠత జాగ్రత
ప్రాప్య వరాన్ నిబోధత ।
క్షురస్యధారా నిశితా దురత్యయా
దుర్గం పథస్తత్ కవయో వదంతి ॥ 14

లేవండి! మేలుకోండి! శ్రేష్ఠులైన ఆచార్యులను ఆశ్రయించి ఆ ఆత్మను సాక్షాత్కరించు కోండి. ఆ మార్గం కత్తి మొనవలె తీక్షమైనది. దాని ననుసరించి పోవడం ఎంతో ప్రయాసతో కూడినదనీ అనుసరించడం ఎంతో కష్టమనీ విజ్ఞులు చెపుతారు.

అశబ్ద మస్పర్శ మరూపమవ్యయం
తథాఽరసం నిత్యమగంధ వచ్చయత్ ।
అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం
నిచాయ్య తన్మృత్యు ముఖాత్ ప్రముచ్యతే ॥ 15

శబ్దస్పర్శ రూపరసగంధాలు లేనిదీ నాశరహితమైనదీ శాశ్వతమూ ఆదీ అంతూ లేనిదీ మహత్తుకు అతీతమైనదీ ధృవమైనదీ అయిన ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకుని మృత్యువునుండి మానవుడు విముక్తి పొందుతాడు .

నాచికేత ముపాఖ్యానం
మృత్యుప్రోక్తం సనాతనమ్ ।
ఉక్త్వా శ్రుత్వా చ మేధావీ
బ్రహ్మలోకే మహీయతే ॥ 16

యమరాజు చెప్పిన ఈ నాచికేతోపాఖ్యానాన్ని, సనాతనమైన దాన్ని, ఇతరులకు చెప్పి తాను వినిన బుద్ధిశాలి బ్రహ్మలోకంలో ఘనత నొందుతాడు.

య ఇమం పరమం గుహ్యం
శ్రావయేత్ బ్రహ్మ సంసది ।
ప్రయతః శ్రాద్ధకాలే వా
తదానంత్యాయ కల్పతే ॥
తదానంత్యాయ కల్పత ఇతి ॥ 17

అత్యంత గోప్యమైన ఈ కథను బ్రాహ్మణ సభలో గానీ శ్రాద్ధకర్మ చేసే సమయంలోగానీ పరమభక్తితో వినిపించినవాడు అనంతమైన ప్రతిఫలాన్ని పొందగలడు.

ద్వితీయాధ్యాయం

చతుర్థవల్లి

పరాంచి ఖాని వ్యతృణత్ స్వయంభూ
స్తస్మాత్ పరాఙ్ పశ్యతి నాంతరాత్మన్ ।
కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మానమైక్ష
దావృత్తచక్షురమృతత్వమిచ్ఛన్ ॥ 1

స్వతః సిద్ధుడు స్వయంగా ఆవిర్భవించినవాడూ అయిన భగవంతుడు ఇంద్రియాలను దోషపూరితాలుగా సృష్టించాడు. అందుచేత అవి బైటి విషయాలవైపు మాత్రమే పోగలవు. లోపల ఉన్న ప్రత్యగాత్మను అవి దర్శించలేవు. ప్రయత్నముతో ఎవరో ఒక ధీరుడు అమృతత్వాన్ని కోరి తన కళ్లను లోపలికి మరల్చుతాడు. అంతరాత్మను దర్శిస్తాడు.

పరాచః కామాననుయంతి బాలా
స్తే మృత్యోర్యంతి వితతస్య పాశమ్।
అథ ధీరా అమృతత్వం విదిత్వా
ధ్రువమధ్రువేష్విహ న ప్రార్థయంతే॥ 2

పసిబాలురు బాహ్యసుఖాల వెంటపడతారు. అలా వారు అపారమైన మృత్యువు వలలో పడిపోతారు. కానీ ప్రాజ్ఞులు ఈ అనిత్య విషయాలమధ్య నిత్యమూ శాశ్వతమూ అమరమూ అయినదేదో తెలుసుకుని ఈ ప్రపంచంలో దేనిని కూడా కోరరు.

యేన రూపం రసం గంధం శబ్దాన్ స్పర్శాంశ్చ మైథునాన్।
ఏతేనైవ విజానాతి కిమత్ర పరిశిష్యతే ఏతద్వై తత్॥ 3

రంగూ రుచీ వాసనలనూ శబ్ద స్పర్శలను మైథున సంయోగాలను మానవుడు ఏ ఆత్మచేత తెలుసుకుంటున్నాడో ఆ ఆత్మకు తెలియరానిది ఈ ప్రపంచంలో ఏమున్నది? ఇదే నువ్వు తెలుసు కోగోరిన ఆ ఆత్మ.

స్వప్నాంతం జాగరితాంతం చోభౌ యేనానుపశ్యతి।
మహాంతం విభూమాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి॥ 4

స్వప్నావస్థలో జాగ్రదవస్థలో అన్ని విషయాలనూ ఏ ఆత్మ ద్వారా మానవుడు దర్శిస్తాడో మహత్తరమూ సర్వవ్యాపీ అయిన ఆ ఆత్మను సాక్షాత్కరించుకుని ప్రాజ్ఞుడు ఇక దుఃఖించడు.

య ఇమం మధ్వదం వేద
ఆత్మానం జీవమంతికాత్।
ఈశానం భూత భవ్యస్య న తతో
విజుగుప్సతే ఏతద్వైతత్॥ 5

తేనెను ఆస్వాదిస్తున్నదీ జీవితాన్ని పోషిస్తున్నదీ భూతభవిష్యత్తులకు ప్రభువూ అయిన ఆత్మను చాలా దగ్గరగా తెలుసుకున్నవాడు ఆ తరువాత ఇక భయం చెందడు. నిజంగా ఇదే ఆ ఆత్మ.

యః పూర్వం తపసో జాత
మద్భ్యః పూర్వమజాయత।
గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠంతం యో
భూతేభిర్వ్య పశ్యత ఏతద్వై తత్॥ 6

పూర్వం జ్ఞానానికి జన్మించినవాడు నీటికంటే కూడా ముందుగా జన్మించినవాడు అయిన అది హృదయంలో ప్రవేశించి పంచభూతాలతో ఉంటున్నదని దర్శించినవాడు నిజంగా బ్రహ్మాన్నే దర్శిస్తాడు. నిజంగా ఇదే ఆ ఆత్మ.

యా ప్రాణేన సంభవత్యది
తిర్దేవతా మయీ।
గుహాం ప్రవిశ్య తిష్ఠంతీం యా భూతే
భిర్వ్య జాయత ఏతద్వై తత్॥ 7

ప్రాణరూపంగా కనబడేది పంచభూతాలతో సృష్టించబడినదీ హృదయంలో ప్రవేశించి నివ సించేదీ అయిన ఆత్మని దేవతల ఆత్మను తెలిసికొన్నవాడు నిజంగా బ్రహ్మాన్నే తెలుసుకుంటాడు. నిజంగా ఇదే ఆ ఆత్మ.

అరణ్యోర్నిహితో జాతవేదా గర్భ
ఇవ సుభృతో గర్భిణీభిః।
దివే దివ ఈడ్యో జాగృవద్భిర్హ
విష్మద్భిర్మనుష్యేభిరగ్నిః ఏతద్వై తత్॥ 8

గర్భవతులైన తల్లులచేత చక్కగా రక్షింపబడి పోషించబడే గర్భంలాగా మండే కర్రలలో జాగ్రత్తగా ఉంచబడిన సర్వజ్ఞుడైన అగ్నిదేవుడు ప్రబోధితులైన వారిచేతా యజ్ఞకర్తలచేతా అను దినమూ ఆరాధింపబడతాడు. నిజంగా ఇదే అది.

యతశ్చోదేతి సూర్యోఽస్తం యత్రచ గచ్ఛతి।
తం దేవాః సర్వేఽర్పితాస్తదునాత్యేతి కశ్చన। ఏతద్వై తత్॥ 9

సూర్యుడు దేనినుండి ఉదయిస్తూ దేనిలో అస్తమిస్తాడో దానియందే సకలదేవతలూ అమర్చ బడి ఉన్నారు. నిజంగా ఎవరుగానీ దానిని అతిక్రమించ గలరు. నిజంగా ఇదే ఆ ఆత్మ.

యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ।
మృత్యోః స మృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి॥ 10

ఇక్కడ ఉన్నదే అక్కడా ఉన్నది. అలాగే అక్కడ ఉన్నదే ఇక్కడా ఉన్నది. ఇక్కడ అన్యంగా ఉన్నదని చూచేవాడు. మళ్ళీ మళ్లీ అట్టివానికి జనన మరణాలు తప్పవు.

మనసైవేదమాప్తవ్యం నేహ నానాఽ స్తి కించన।
మృత్యోః స మృ త్యుం గచ్ఛతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి॥ 11

మనస్సు ద్వారానే దీన్ని సాక్షాత్కరించుకోవాలి. (అప్పుడు) ఇక్కడ ఏ వైవిధ్యమూ ఉండదు. ఇక్కడ వైవిధ్యం ఉన్నట్లు చూచే వాడు మరణాన్నుంచి మరణానికి పోతూ ఉంటాడు. అట్టివానికి జనన మరణాలు తప్పవు.

అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి।
ఈశానో భూత భవ్యస్య న తతో విజుగుప్సతే।
ఏతద్వైతత్॥ 12

బొటనవ్రేలి పరిమాణంగల పురుషుడు ఈ శరీరంలో నివసిస్తూ ఉంటాడు. భూత భవిష్యత్తు లకూ ఆయనే ప్రభువు. ఇది తెలిసి మానవుడు భయపడడు. నిజంగా ఇదే ఆత్మ.

అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః।
ఈశానో భూతభవ్యస్య స ఏవాద్య స ఉ శ్వః।

ఏతద్వై తత్॥ 13

బొటనవ్రేలి పరిమాణంగల పురుషుడు భూత భవిష్యత్తులకు ప్రభువు. ఆయన పొగేలేని జ్యోతి. ఇవాళా రేపూ కూడా ఆయన ఒకలాగే ఉంటాడు. నిజంగా ఇదే ఆత్మ.

యథోదకం దుర్గేవృష్టం పర్వతేషు విధావతి।
ఏవం ధర్మాన్ పృథక్ పశ్యన్ తానేవాను విధావతి॥ 14

ఉన్నత శిఖరంపైన వర్షించిన నీరు పర్వత సానువులలో లెక్క లేని పాయలై ప్రవహించి నట్లు గుణాలను వివిధాలుగా చూచేవాడు నిజంగా వాటివెంటనే పరుగుతీస్తాడు.

యథోదకం శుద్ధే శుద్ధమాస్తికం తాదృగేవ భవతి।
ఏవం మునేరిజానత ఆత్మాభవతి గౌతమ॥ 15

శుభ్రమైననీరు శుభ్రమైన నీటిలో పోయబడి శుభ్రంగానేఉంటుందో అలాగే ఆత్మయొక్క ఏకత్వాన్ని తెలుసుకున్న ఋషి ఆత్మకూడా అవుతుంది.

పంచమవల్లి

పురమేకాదశద్వార మజస్యావక్ర చేతసః।
అనుష్ఠాయ న శోచతి విముక్తశ్చ విముచ్యతే।
ఏతద్వై తత్॥ 1

జన్మరహితుడూ అకుంఠిత ప్రజ్ఞావంతుడూ అయిన ఆత్మకు పదకొండు ద్వారాలుగల పట్టణం ఉన్నది. ఆ ఆత్మను ధ్యానించిన వానికి దుఃఖంలేదు. అన్ని అజ్ఞానబంధాలనుండి విముక్తుడై జన్మమృత్యుబంధాన్నుండి కూడా స్వేచ్ఛ పొందుతాడు. ఇదే నిజంగా అది.

హంసః శుచిషద్ వసురంతరిక్షసద్
హోతా వేదిషదతిథిర్దురోణసత్ ।
నృషద్ వరసదృతసద్ వ్యోమసదబ్జాగోజా
ఋతజా అద్రిజా ఋతం బృహత్॥ 2

స్వర్గంలో తిరిగే సూర్యుడు ఆ ఆత్మ. అంతరాళంలో సంచరించే వాయువు ఆ ఆత్మ. యజ్ఞ వేదికపైని అగ్నీ కూజాలోని అతిథీ (సోమరసం) ఆ ఆత్మయే. మానవులలో దేవతలలో యజ్ఞంలో ఆకాశంలో ఆ ఆత్మ ఉన్నది. ఆ ఆత్మ నీటిలో జన్మించింది భూమిపై జన్మించింది యజ్ఞంలో జన్మించింది పర్వతంపై జన్మించింది. ఆ ఆత్మయే సత్యం. అదే బృహత్తు.

ఊర్ధ్వం ప్రాణమున్న యత్యపానం ప్రత్యగస్యతి ।
మధ్యే వామనమాసీనం విశ్వేదేవా ఉపాసతే॥ 3

అతడు ప్రాణాన్ని పైకి పంపిస్తాడు. అపానాన్ని కిందికి విసురుతాడు. మధ్యలో ఆసీనుడై ఉన్న ఆ ఆత్మను పూజనీయుని అందరు దేవతలూ ఆరాధిస్తారు.

అస్య విస్రంసమానస్య శరీరస్థస్య దేహినః ।
దేహాద్ విముచ్యమానస్య కిమత్ర పరిశిష్యతే ।
ఏతద్వై తత్ ॥ 4

శరీరంలో నివసించే వానికి చెందినది. శరీరంనుండి అతడు వేరు చేయబడిన తరువాత ఇక్కడ ఏది మాత్రం మిగులుతుంది? ఇదే నిజంగా ఆ ఆత్మ .

న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన ।
ఇతరేణ తు జీవంతి యస్మిన్నేతా వుపాశ్రితౌ ॥ 5

మానవుడెవడూ ప్రాణం చేతగానీ అపానం చేతగానీ జీవించడు. ఈ రెండూ ఆధారపడి ఉండే మరొక దానిచేత జీవిస్తాడు. అదే ఆత్మ.

హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మసనాతనమ్ ।
యథాచ మరణంప్రాప్య ఆత్మాభవతి గౌతమ॥ 6

ఓ గౌతమా ఇక నీకు ఆ రహస్యమూ సనాతనమూ అయిన బ్రహ్మాన్ని గూర్చి చెబుతాను. అలాగే చనిపోయిన తర్వాత ఆత్మ ఏమవుతుందో కూడా చెపుతాను.

యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః।
స్థాణుమన్యే ఽనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుతమ్ ॥ 7

కొన్ని జీవాత్మలు శరీరంకోసం గర్భంలో ప్రవేశిస్తాయి. మరి కొన్ని జీవాత్మలు చెట్టూ చేమలనాశ్రయిస్తాయి. అంతా వారి వారి కర్మ ననుసరించీ జ్ఞానాన్ని అనుసరించీ ఉంటుంది.

య ఏషసుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషోనిర్మిమాణః।
తదేవ శుక్రంతద్ బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే ।
తస్మింల్లోకాః శ్రితాః సర్వే తదునాత్యేతి కశ్చన ।
ఏతద్వై తత్ ॥ 8

మనం నిద్రించేటప్పుడు కూడా వివిధమైన వాంఛనీయ వస్తువులను నిర్మిస్తూ మేలుకుని ఉండే ఆ పురుషుడే పరిశుద్ధమైన బ్రహ్మం. అదే అమరం అని కూడా చెప్పబడుతున్నది. అన్ని లోకాలూ ఉన్నది దానియందే. దాని నెవరూ అతిక్రమించలేరు. ఇదే నిజంగా ఆత్మ.

అగ్నిర్యథైకో భువనం ప్రవిష్టో
రూపంరూపం ప్రతిరూపో బభూవ।
ఏకస్తథా సర్వభూతాంతరాత్మా
రూపంరూపం ప్రతిరూపో బహిశ్చ॥ 9

ఒకే ఒక అగ్ని ప్రపంచంలో ప్రవేశించి అది మండించే పదార్థాన్ని పోలిన రూపాలనే ధరించినట్లు అన్ని జీవులలోనూ ఉన్న ఒకే ఒక ఆత్మ తాను ప్రవేశించిన ఆయావస్తువుల రూపాలనే ధరించి కన్పిస్తుంది. అంతేగాక వాటిని మించికూడా ఉంటుంది.

వాయుర్యథైకో భువనం ప్రవిష్టో
రూపంరూపం ప్రతిరూపో బభూవ।
ఏకస్తథా సర్వభూతాంతరాత్మా
రూపంరూపం ప్రతిరూపో బహిశ్చ॥ 10

ఒకే వాయువు ప్రపంచంలో ప్రవేశించి వివిధ రూపాలకు పోలిన రూపాలను ధరిస్తుందో అలాగే సకల జీవుల హృదయాల్లోనూ ఉన్న ఒకే ఆత్మ తాను ప్రవేశించిన వివిధ రూపాలలాగా వివిధంగా కన్పిస్తుంది.

సూర్యోయథా సర్వలోకస్య చక్షు
ర్న లిప్యతే చాక్షుషైర్బాహ్యదోషైః
ఏకస్తథా సర్వభూతాంతరాత్మా
న లిప్యతే లోకదుఃఖే; న బాహ్యః॥ 11

యావత్ప్రపంచానికీ నేత్రమైన సూర్యుడు చర్మ చక్షువుల మాలిన్యాల వలన మలినుడు కానట్లే ప్రపంచానికి అతీతమైనది సకల జీవుల హృదయాల్లోనూ ఉన్నదీ అయిన ఆత్మ ప్రపంచపు దుఃఖాల వలన దుఃఖాన్ని ఎంతమాత్రమూ ఆత్మ మలినము కాదు.

ఏకోవశీ సర్వభూతాంతరాత్మా
ఏకం రూపం బహుధా యః కరోతి ।
తమాత్మస్థం యేఽను పశ్యంతి ధీరా
స్తేషాం సుఖం శాశ్వతం నేతరేషామ్ ॥ 12

ఆ ఒక్క జగన్నియామకుని సకల జీవుల అంతరాత్మను తన ఒక్క రూపాన్నే అనేక విధాలుగా కల్పించే దానిని తమ ఆత్మయందే ఉన్నదని దర్శించే ప్రాజ్ఞులు శాశ్వతమైన ఆనందం పొందుతున్నారు. ఇతరులకు అది సాధ్యం కాదు.

నిత్యో ఽనిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా
మేకో బహూనాం యోవిదధాతి కామాన్ ।
తమాత్మస్థం యేఽనుపశ్యంతి ధీరా
స్తేషాం శాంతిః శాశ్వతీ నేతరేషామ్ ॥ 13

అనిత్య వస్తువులలో నిత్యవస్తువూ చైతన్యవంతమైన వానిలోని చైతన్యమూ ఒక్కటే అయినా అనేకుల కోరికలను నెరవేర్చేదీ అయిన పరమాత్మను తమ ఆత్మయందే స్థితమై ఉన్న దానినిగా ఏ ప్రాజ్ఞులు దర్శిస్తారో వారిదే శాశ్వతమైన శాంతి. ఇతరులది కాదు.

తదేతదితి మన్యంతేఽనిర్దేశ్యం పరమం సుఖమ్ ।
కథం ను తద్విజానీయాం కిము భాతి విభాతి వా ॥ 14

ఋషులు ఆ అనిర్వచనీయమైన పరమానందాన్నే ఇదే అది అని దర్శిస్తారు.దానిని నే నెలా తెలుసుకోగలను? అది తన కాంతితో స్వయంగా ప్రకాశిస్తుందా లేక మరొకదాని కాంతి వలన మెరుస్తుందా?

న తత్ర సూర్యోభాతి న చంద్రతారకం
నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోఽయమగ్నిః ।
తమేవ భాంతమనుభాతి సర్వం
తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతి ॥ 15

అక్కడ సూర్యుడు ప్రకాశించడు. చంద్రుడు నక్షత్రాలు ప్రకాశించవు. మెరుపులు కూడామెర వలేవు. ఇక ఈ అగ్ని మాటెందుకు! అది ప్రకాశిస్తూ ఉంటే అన్నీ దాని ననుసరించి ప్రకాశిస్తాయి. దాని వెలుగుతోనే ఇదంతా వెలిగించబడుతున్నది.

షష్ఠవల్లి

ఊర్ధ్వమూలోఽవాక్శాఖ ఏషోఽశ్వత్థః సనాతనః।
తదేవ శుక్రం తద్ బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే ।
తస్మింల్లోకాః శ్రితాః సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చన ।
ఏతద్వై తత్ ॥ 1

ఈ సనాతనమైన అశ్వత్థవృక్షానికి వేర్లు పైకి వ్యాపించి ఉంటాయి. కొమ్మలు కిందికి విస్త రించి ఉంటాయి. ఇదే పరిశుభ్రమైనది. ఇదే బ్రహ్మం. దీనినే అమరం అనికూడా అంటారు. అన్ని లోకాలూ దీనియందే ఉన్నవి. ఏదీ కూడా ఎవరూకూడా దీనిని అతిక్రమించ లేరు. నిజంగా ఇదే ఆత్మ.

యదిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణ ఏజతి నిఃసృతమ్ ।
మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏతద్ విదురమృతాస్తే భవంతి ॥ 2

ప్రాణశక్తి ఉపస్థితమై ఉండగా అతనినుండి యావద్విశ్వమూ బహిర్గతమై అతనిలోనే కంప నం చెందుతూ ఉంటుంది. ఎత్తబడిన వజ్రాయుధంలాగా అతడు మహాభయంకరుడు. దీనిని తెలుసుకున్నవారే అమరులవుతారు.

భయాదస్యాగ్ని స్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః ।
భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమః ॥ 3

అతని భయం చేతనే అగ్ని దహిస్తుంది. అతని భయం చేతనే సూర్యుడు ప్రకాశిస్తాడు. అతని భయం వల్లే ఇంద్రుడూ వాయుదేవుడూ అయిదవదైన మృత్యుదేవతాకూడా తమ తమ విధుల ననుసరించి పరుగులు పెడుతారు.

ఇహ చేదశకద్ బోద్ధుం ప్రాక్ శరీరస్య విస్రసః।
తతః సర్గేషు లోకేషు శరీరత్వాయ కల్పతే ॥ 4

ఆ బ్రహ్మమును ఇక్కడే ఈ శరీర పతనానికి పూర్వమే సాక్షాత్కరించుకోగలిగితే మానవుడు ఈ సంసారబంధంనుండి విముక్తుడవుతాడు. లేకపోతే సృష్టిలోని అనేక లోకాలలో మళ్ళీ మళ్లీ శరీర ధారణం చేయవలసి వస్తుంది.

యథాదర్శే తథాత్మని
యథాస్వప్నే తథా పితృలోకే ।
యథాప్సు పరీవ దదృశే తథతా గంధర్వలోకే
ఛాయా తపయోరివ బ్రహ్మలోకే ॥ 5

ఆ పరబ్రహ్మము మానవుడి ఆత్మయందు అద్దంలోలాగా స్పష్టంగా కనిపిస్తుంది. పితృలోకంలో కలలోలాగా కనిపిస్తుంది. గంధర్వలోకంలో నీటిలో ప్రతిఫలనంలాగా కనిపిస్తుంది. బ్రహ్మలోకంలో వెలుగు నీడల మాదిరిగా కనిపిస్తుంది.

ఇంద్రియాణాం పృథగ్భావముదయాస్తమయౌ చ యత్ ।
పృథగుత్పద్యమానానాం మత్వా ధీరో న శోచతి ॥ 6

ఇంద్రియాలయొక్క విభిన్న స్వరూపాన్నీ వాటి విభిన్నమైన ఉత్పత్తినీ వాటి ఉదయాస్తమయాలనూ తెలుసుకున్న ధీరుడు ఇక శోకించడు.

ఇంద్రియేభ్యః పరం మనో మనసః సత్త్వముత్తమమ్ ।
సత్త్వాదధి మహానాత్మా మహతోऽవ్యక్తముత్తమమ్ ॥ 7

ఇంద్రియాలకంటేమించినది మనస్సు. మనస్సుకంటే; అంతరమూ సూక్ష్మమూ అయినది బుద్ధి. ఈ విషయంలో బుద్ధిని దాటి పోయినది మహత్తు. మహత్తుకంటేకూడా ఇంకా సూక్ష్మతమమూ లోలోపలిదీ అయినది అవ్యక్త ప్రకృతి.

అవ్యక్తాత్తు పరః పురుషః వ్యాపకోऽలింగ ఏవ చ ।
యం జ్ఞాత్వా ముచ్యతే జంతురమృతత్వం చ గచ్ఛతి ॥ 8

నిజంగా అవ్యక్తానికంటేమించినది సర్వవ్యాపీ సర్వ లక్షణ రహితమూ అయిన పురుషుడే. ఆ పురుషుని సాక్షాత్కరించుకోవడంచేత మానవుడు ముక్తుడై అమరుడవుతాడు.

న సంద్రృశే తిష్ఠతి రూపమస్య
న చక్షుపా పశ్యతి కశ్చనైనమ్ ।

హృదామనీషా మనసాஉభిక్లుప్తో
య ఏతద్ విదురమృతాస్తే భవంతి ॥ 9

అతని రూపం చూపు మేరలోలేదు. కన్నులతో ఎవడూ అతనిని చూడలేదు. హృదయంలో ఉండి మనస్సును శాసించే బుద్ధి యొక్క స్ఫూర్తిచేతనే అతడు ప్రకటితుడవుతాడు. అతనిని తెలుసుకున్నవారు అమరులవుతారు.

యదా పంచావతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసా సహ।
బుద్ధిశ్చ న విచేష్టతే తామాహుః పరమాం గతిమ్ । 10

మనస్సుతోసహా పంచేంద్రియాలూ ఎప్పుడు ఆత్మలో నిశ్చలంగా నిలిచిపోతాయో బుద్ధి కూడా ఎప్పుడు నిశ్చలమైపోతుందో అప్పటి స్థితినే పరమపదమని అంటారు.

తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరామింద్రియధారణామ్ ।
అప్రమత్తస్తదా భవతి యోగో హి ప్రభవాప్యయౌ ॥ 11

ఆ సుస్థిరమైన ఇంద్రియ నిగ్రహమే యోగమనబడుతుంది. అప్పుడు యోగి అన్ని మనశ్చాంచల్యాలనుండి పొరపాట్లనుండి విముక్తుడవుతాడు. ఎందుకంటే యోగాన్ని పొందవచ్చూ పోగొట్టుకోవచ్చు.

నైవ వాచా న మనసా ప్రాప్తుం శక్యో న చక్షుషా ।
అస్తీతి బ్రువతోஉన్యత్ర కథం తదుపలభ్యతే ॥ 12

ఆ ఆత్మ మాటలద్వారా కన్నులచేతా మనస్సుచేతా కూడా పొందడానికి సాధ్యపడేది కానే కాదు. అది ఉన్నది అని చెప్పేవారి నుండే దాన్ని పొందాలి. ఇతరత్రా దాన్ని పొందడం ఎలాగ?

అస్తీత్యేవో పలబ్ధవ్యస్తత్త్వభావనే చోభయోః ।
అస్తీత్యేవోపలబ్ధస్య తత్త్వభావః ప్రసీదతి ॥ 13

ఈ రెండింటిలో సత్తే అసలు తత్త్వంగా సాక్షాత్కరించుకోవాలి. అలా సత్తను సాక్షాత్కరించుకున్నవానికే అసలు తత్త్వం ప్రత్యక్షమవుతుంది.

యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామాయేஉస్య హృది శ్రితాః ।
అథ మర్త్యోஉమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే ॥ 14

హృదయంలో దాగి ఉన్న సకల వాంఛలు నిర్మూలించబడి నపుడు మరణశీలియైన మానవుడు అమరుడవుతాడు. ఈ శరీరం ఉండగానే బ్రహ్మ ప్రాప్తిని పొందుతాడు.

యదా సర్వే ప్రభిద్యంతే హృదయస్యేహ గ్రంథయః।
అథమర్త్యోஉమృతో భవత్యేతావద్ధ్యనుశాసనమ్ ॥ 15

ఇక్కడ ఈ శరీరంలో ఉండగానే హృదయగ్రంథులన్నీ ఛేదించబడుతవో అప్పుడు మర్త్యుడు అమరుడవుతాడు. ఇంతవరకూ సకల వేదాంతపు ఉపదేశం.

శతం చైకా హృదయస్య నాడ్యః
తాసాం మూర్ధానమభినిః సృతైకా।
తయోర్ధ్వమాయన్న మృతత్వమేతి
విష్వంగన్యా ఉత్క్రమణే భవంతి ॥ 16

హృదయానికి నూటొక్క నాడులు ఉన్నవి. వాటిలో ఒకటి మూర్ధంవైపు వ్యాపించి ఉన్నది. దానిద్వారా పైకిపోయి మానవుడు అమరత్వాన్ని పొందుతాడు. ఇతర నాడులు ఇతర విధాలుగా ఉత్క్రమణానికి దారితీస్తాయి.

అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽంతరాత్మా
సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః ।
త్వం స్వాచ్ఛరీరాత్ ప్రవృహేన్ముంజాదివేషీకాంధర్యేణ
తంవిద్యాచ్ఛుక్రమమృతం తం విద్యాచ్ఛుక్రమమృతమితి ॥ 17

అంతరాత్మ ఐన పురుషుడు బొటన వ్రేలంతవాడు సర్వదా ప్రాణుల హృదయాల్లో నివసిస్తూఉంటాడు. శరీరంనుండి అతణ్ణి గడ్డినుండి లోపలి పోచనులాగా వేరుచేయాలి. అతడే పరిశుద్ధుడూఅమరుడూ అని తెలుసుకోవాలి.అవును అతడే పరిశుద్ధుడూ అమరుడూ.

మృత్యుప్రోక్తాం నచికేతోథ లబ్ధ్వా
విద్యామేతాం యోగవిధిం చ కృత్స్నమ్ ।
బ్రహ్మ ప్రాప్తో విరజోభూత్ విమృత్యు
రన్యోప్యేవం యో విదధ్యాత్మ మేవ ॥ 18

ఇలా యముడివద్ద జ్ఞానమూ యోగవిధీ అంతటినీ సమగ్రంగా ఉపదేశం పొంది నచికేతుడు అన్ని మాలిన్యాలనుండీ ప్రక్షాళితుడై మృత్యురహితుడై బ్రహ్మప్రాప్తినందాడు. ఆత్మను ఇలా తెలుసుకున్న ఎవరైనా కూడ అలాగే బ్రహ్మప్రాప్తి నొందుతారు.

ఓమ్ ! సహనావవతు । సహనౌభువక్తు ।
సహవీర్యం కర వావహై ।
తేజస్వినావధీతమస్తు ।మా విద్విషావహై॥

ఓమ్ శాంతిః శాంతిః శాంతిః